

БАРТОЛОМЕО КУНИБЕРТ: УСПОМЕНЕ НА СРБИЈУ ИЗ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Италијан Бартоломео Куниберт, лични лекар кнеза Милоша, написао је своје успомене на Србију, у којој је дуго боравио. С намером да опише историју Србије у првој половини XIX века, ово дело је прожето многим запажањима о менталитету, начину живота и обичајима српског народа. У тексту је дат коментар Кунибертових успомена, релевантних за боље упознавање животних прилика и понашања нашег народа у то доба.

Кључне речи: кнез Милош, менталитет, обичаји, животни услови, устанак.

После Првог и Другог устанка у европским земљама почиње да се повећава интересовање за Србију. У првој половини XIX века многи странци у њој дуже или краће бораве, било по налогу својих држава, или самостално, привучени занимљивостима које је тада нудио европски део Турске. Многи су долазили и на позив кнеза Милоша као стручна помоћ у изградњи земље. После тога, остали су многи путописи, сећања и разне белешке са путовања као драгоцене сведочанство о друштвеним, економским и политичким приликама у Србији оног времена, о људима и догађајима, о нарави и обичајима српског народа. Једна од таквих личности која је дуго живела у Србији био је Италијан *Бартоломео Куниберт*, лични лекар кнеза Милоша и његове породице.

Куниберт се родио у Севилјану 1800. године. У Италији завршава медицину, а после тога нашао се у Цариграду, а одатле стигао у Србију, у којој је остао све до 1839. године, када је заувек напушта заједно са кнезом Милошем, остајући му веран и одан пријатељ. Научивши добро српски језик, био је у прилици да из прве руке посматра и сведочи о многим догађајима током прве владе кнеза Милоша. Као образован и тактичан човек, стекао је велико Милошево поверење, те постаје и његов специјални саветник и понекад повереник у неким важним и осетљивим дипломатским радњама. Посебно је, у том смислу, имао значајну улогу у преговорима између кнеза Милоша и енглеског конзула Хоџеса током 1837–1839. године. У изгнанству, Милош га је позвао да му се придружи 1843. године, када је намеравао да се насилно врати у Србију. Куниберт се одазвао том позиву и још неко време остао уз свог пријатеља. Затим се вратио у родно место, где је радио на својим успоменама, а започео је и обимно дело *Историјски оглед о Устанцима и самосталности Србије*. Умро је марта 1851. године. Мада се зна да је Куниберт био ожењен и имао сина кога је Милош крстио, изгледа да после његове смрти, није било у животу никог од његове најуже породице. Стога су књигу, према његовим упутствима, завршила и објавила његова бра-

ћа. Под насловом *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића* књига је преведена и објављена у Београду 1901. године.

Написано с намером да опише историју Србије у првој половини XIX века и да исцрпан хронолошки приказ догађаја од почетка Првог устанка до 1839. године, Кунибертово дело прожето је многим личним запажањима и утисцима. „Ова књига носи пре одлике успомена него праве историје“ забележио је преводилац др Мил. Веснић. Будући да је догађаје описивао човек који их је и сам у великој мери проживљавао, они неизбежно носе печат субјективних погледа и страначких опредељења. По природи наклоњен кући Обреновића, Куниберт је настојао да оправда многе поступке кнеза Милоша, осветљавајући из посебног угла позадину разних догађаја и мотивацију Милошевог понашања, што је, као његов интимни пријатељ, био у прилици да зна боље од осталих. Са строго научне тачке гледишта, овом би се делу, зато, могло ставити више примедби, али и поред тога Куниберт никада није себи дозволио да, правдајући Милоша, без потребе окаља неку другу личност, а посебно се ни једног тренутка није негативно односио према Карађорђу и његовој породици. Задржавши такт и меру у свом писању, није се устручавао ни да критикује нарав и понашање кнеза Милоша кад је то сматрао потребним.

Са очигледном амбицијом да буде историчар Србије, Куниберт је своје дело прожео и многим запажањима о менталитету, обичајима и животним приликама српског народа. Наклоњен Србима и својој новој домовини, Куниберт је писао са много симпатија и разумевања, али и са дозом критичности према ономе што му се чинило као мана српског народа. Његова, условно речено, етнографска разматрања нису, међутим, систематизована, нити су изнета као неко посебно поглавље, већ су расута по целој књизи, успут забележена сходно описаним догађајима и приликама. Ми ћемо у овом тексту, уз наш коментар, дати преглед управо тих запажања, са жељом да на једном месту прикажемо како је, у успутним примедбама, Куниберт видео животне прилике, психологију и обичаје Срба у првој половини XIX века.

* * *

Куниберт је започео књигу описом живота српског народа у турско доба, а посебно под дахијама у предустаничко време. Осећање понижености и безнадежности преплавило је Србе који „беху готово изгубили и саму успомену да су некада били једна народност. Учинило би им се, да је готово лудост надати се, да се икада збаци муслимански јарам и да се образују независан народ с владом и кнезом по њиховом избору. Као и сви хришћани потчињени отоманској власти, тако и они падоше наскоро у клононост, која је у велико била налик на унижење. Држаху да су постали природни плен својих освајача, те се навикнуше гледати у њима узвишенија створења и рођена да њима заповедају и господаре“. (2)¹ У основним цртама Куниберт, даље, описује услове живота у којима су многобројни турски закони и прописи, попут на пример закона против раскоши, којим су одређивани крој и боја одела које су хришћани смели да носе, дужина бркова, као и сама боја њихових домова, итд., били донесени са циљем да понизе хришћане и учине да забораве да су икада имали своје достојанство. Осврнув-

¹ Број у загради означава број странице где се налази део из Кунибертове књиге на који се позивамо.

ши се, посебно, на период дахијске страховладе и јањичарске обести, спровођене и у самом Цариграду, аутор вели: „Онај, који би хтео побележити и хиљадити део злочинства што су их ови демони починили, сматрао би се јамачно као клеветник човештва“. (7)

У таквим околностима, склањајући се од насиља својих господара, Срби су се повукли дубоко у шуме и планине, остављајући градове, трговину и занате које су некада водили. Временом, силом прилика, живећи у расутиим и ретко насељеним селима, почеше се бавити поглавито земљорадњом. Њихов основни став, са дугорочно лошим последицама, постао је: радити што мање, само онолико колико је потребно за издржавање породице и плаћање данка и осталих намета. Навикнути да им сваки вишак производа Турци отимају, одавно се нису више трудили да дисциплином и радом стичу и увећавају своју имовину. Из тог (премда не само тог) разлога проишашла је масовна апатија, нерад, и неиздржљивост прегнућа на дуже стазе, која се, у датим околностима, чинила узалудном. На дубинску психологију српског народа без сумње је битно утицало ово дуго трпљење беде и разних других оскудица и невоља. Они који су се одали трговини и, упркос поменутиим приликама, настојали да увећају свој иметак, били су уважавани као виђенији људи, али и они су, попут осталих, крили од Турака своје богатство, и заједно са другима, као свој „квалитет“, истицали сиромаштво и немаштину. Једна од најважнијих последица таквог начина живота јесте регресија на традиционалне облике класичне патријархалне цивилизације, која је једина српском народу могла да обезбеди какво-такво преживљавање у време турског ропства. Додајмо да је то такође значило и „карактерну регресију“, како је ову појаву назвао Владимир Дворниковић. У тој етнопсихолошкој одредници Дворниковић је видео снагу трпљења српског народа, његову виталност и отпорност, али и лењост, културну и цивилизацијску апатију као последицу тог истог култа трпљења и чекања.² Ову појаву Куниберт је сасвим добро уочио, мада је ниједном експлицитно није дефинисао. Он, додуше, на неколико места у књизи хвали неке елементе традиционалног начина живота, али схвата и истиче чињеницу да су, „док се у целој Европи развијала уметност, наука и трговина, Срби могли само устукнути у образованости, уместо да напредују“(8). Констатујући да су, временом, услед таквих околности, Срби запали у полуварварско стање духа и начина живота, он управо одатле изводи своје искрено и дубоко разумевање за многа понашања и ситуације са којима се сусрео током свог боравка у Србији.

Предрасуда по којој су Турци непобедиви и „по којој их пушка не бије“ (59), одржала се, по Куниберту, пуна четири века спречавајући Србе да дају слободног маха својим потребама и жељама. Ова констатација је, међутим, само делимично тачна. Почевши негде од краја XVI и почетком XVII века па надаље, Срби нису пропустили, поглавито на своју штету, ни једну прилику да се умешају у сваки сукоб хришћанске Европе и Турске, надајући се да ће бунама и ратовима успети да за себе издејствују боље животне услове или да се потпуно ослободе турског јарма. О томе Радован Самарџић каже: „У току рата између Аустрије и Турске 1592–1606. они су, дигнувши буну, покушали да скину јарам ропства. И од тада југоисточна Европа ниједном није била захваћена разорном олујом међународних сукоба да се Срби нису уплели у те дога-

² Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, фототипско издање из 1939, Београд, Просвета, 1990; 317, 320, 327.

ђаје“.³ Чињеница да су се те наде изјаловиле, јер су на крају сваког мировног споразума поново били препуштани турској самовољи, утицала је, са своје стране, поред осталог, на стварање поменутог менталитета „пасивног хероизма жртве и трпљења“, неповерљивости и апатичног препуштања судбини, али је, с друге стране, доприносила побољшању ратничких вештина и увећавала војничко искуство, што ће се показати као веома значајно у тренутку када Срби одлуче да своју судбину узму сами у своје руке. Увидевши, по Куниберту, „да су њихови хици добро погађали, па шта више боље него муслимански; да се у њиховим рукама сабље нису тупиле“ (59), Срби су у Први устанак ушли с поменути амбивалентним расположењем. Познато је да је Карађорђе силом и претњама Србе терао у устанак, да их је страхом од себе ослобађао страха од Турака, да им је грубим мерама утеривао дисциплину и бодрио дух.⁴ Али једном покренута народна воља и снага више се није могла зауставити. Увидевши благодет слободе, с порастом самосвести коју су им доносиле победе у окршајима, Срби су у устаничке борбе унели све своје прегнуће, али и вишевековну потиснуту мржњу и освету према Турцима и, посебно, Бошњацима.⁵

На више места у књизи Куниберт се осврће на ову дубоку међусобну мржњу Срба православаца и Бошњака - у ислам провереног српског народа. Историјску условљеност те мржње Куниберт сагледава у прошлости која, по њему, сеже до Косовског боја. Није јасно да ли је Куниберт однекуд стварно знао да је босански бан Влатко Вуковић био посредни кривац повукавши се прерано из битке, а не „народни издајница“ Вук Бранковић, или је, побркавши личности, случајно набасао на прави траг, тек он ту специфичну мржњу, која се као *spiritus movens* налази у позадини многих трагичних сукоба Срба и босанских муслимана, овако описује: „Ма да су ова племена, заједничког језика и порекла, задуго сачињавала само једну народност, под управом једнога и истога владоца, ипак Срби не би могли заборавити, да је пораз Бошњака, под заповедништвом њихова бана, био узроком пропасти у Битци Косовској, која их лиши њихове самосталности. Народне их песме непрестано подсећају на ову успомену. После пада Српског Царства већина Бошњака, напустивши хришћанство ради вере Мухамедове, увећали су ову одвратност, која довођаше своје порекло из покрајинске суревњивости и општинских сукоба. Бошњацима се чини да гледају у својој браћи вечите сведоке својега отпадништва од прадедовске вере; те румене од стида, кад их Османлије подсети на њихово заједничко порекло са Србима“ (55, 56). Повремену свирепост и необуздану осветољубивост које су Срби искаљивали на Турцима током устанка, посебно после пада Шапца и Београда 1806. (и упркос Карађорђевој противљењу), Куниберт сагледава у светлу поменутих осећања. Не одобравајући такве поступке, ипак констатује да се тешко могло нешто боље очекивати од Срба којима су,

³ Радован Самарцић, *Идеје за српску историју*, Београд, 1989; 13.

⁴ О оваквим Карађорђевићевим поступцима, неопходним у почетку устанка да би се народ тргао и охрабрио, сведоче вождови саборци и савременици (види *Казивања о српском устанку 1804*, прир. Д. Самарцић, СКЗ Београд, 1980), а о томе има помена и у каснијим историографским радовима.

⁵ Није нам познато како је, у оригиналу, Куниберт назвао муслимане српског порекла, али их је, вероватно према оригиналном предлошку, "Бошњацима" назвао преводилац Мил. Веснић. На ово скрећемо пажњу стога што се данас многи залажу да се тај термин уведе у употребу за означавање муслиманског становништва словенског порекла. Вук Караџић се, пак, у своје време залагао за општи термин "Турчин" за све који исповедају мухамеданску веру, без обзира на етничко порекло. Чињеница је да Куниберт у својој књизи јасно разликује муслимане турског порекла које назива "Турци Османлије" и потурчењаке, муслимане српског порекла које именује "Бошњацима". Одакле Куниберту овај израз није нам познато.

вековима, Турци давали рђав пример, вршећи над потчињеном рајом константан зулум и насиље (26). Чињеница је, међутим, да се такве ствари касније, посебно током Другог устанка, нису више понављале. Познато је да су се Турци сами предавали Милошу, коме су веровали на реч. Он је њихово поверење и стекао водећи рачуна о томе да се турским цивилима, а посебно женама и деци, никаква насиља не догоде, додељујући им сопствену пратњу која их је, безбедне, одводила до турских гарнизона.

После завршетка устанака и ратних активности, Србе је чекало суочавање са слободом и свим оним што је она доносила. У Кунибертовим белешкама налазе се описи многих корисних промена и несумњивог благостања које је настајало, али и потврде о томе да искуство слободе није увек било ни лако ни безболно. На такав закључак наводе нас помени извесних сукоба, неспоразума, отпора, па и отворених буна против неких уведених реформи и новина. Док је било сукоба скоро комичних по својим разлозима, неки су, пак, доводили до озбиљних криза.

У пролеће 1828. године кнез Милош је предузео дуг пут по нахијама, са намером да види колико је десет година мира и слободе изменило изглед земље. Куниберт вели да ни с-м Милош није могао да верује ономе што је видео: „Широке просторије земљишта биле су раскрчене, а шуме бејаху пуне стоке, главнога богатства земље. По становима поче се појављивати угодност. Више се није виђало сиротих становника, расејаних по шумама, нити у ритама, што је у време Турака Србији давало изглед најбедније земље; нису више имали потребе хвалисати се својим сиромаштвом. Њино здравије и чистије рухо показиваше промену у имовини. Били су безбедни у свако доба ноћи и дана, како у својем стану тако и на путу. Нарочито ваљевска нахија под управом Јеврема Обреновића представљаше изглед највећег благостања“ (217). Будући да је кнез Милош био наредио премештање села, где год је то било могуће, изглед земље је почео битно да се мења. Дуж некада празних путева низала су се села и куће у правилном реду. И на њима су се учавале промене, о чему Куниберт сведочи: „Оне се више не састајаху као пређе само из једне собе без огњишта и пода, где целе породице беху згомилане; оне имађаху две или три простране собе, окружене малим вртом. Међу породицама тако здруженим у села настаде утакмица у раду дотле незнана; грабила се прилика да се укажу узајамне услуге; многи злочини, које је осамљење породица пуштало неопажене и некажњене, постајаху на тај начин немогући; лакост саобраћаја распростираше знања. И управо тада започиње доба напретка за Србију“ (217, 218). Осим Куниберта, и многи други путници по Србији истицали су изванредну безбедност и сигурност на путевима, неупоредиву чак и са многим цивилизованим европским земљама. Разлог томе била је Милошева дуга, али оштра и бескомпромисна борба против хајдучије и разбојништва. Иако су неке казне за прекршиоце, због своје суровости, изазивале згражавање странаца, оне су дале непосредне и ефикасне резултате који су се одразили на поменуту безбедност. И о томе Куниберт пише, сматрајући да су „полуварварски народи брзи у извршењу и најсвирепијег дела, када га сматрају за праведно“ (118), додајући да се од Срба у то време није могло очекивати поштовање оних законских образаца који су важили за Европу и њене образоване народе.

Тешко је на једном месту набројати шта је све урађено за напредак земље током прве владавине кнеза Милоша: по селима су осниване школе, у Крагујевцу гимназија и лицеј, финансиран је из државне касе одлазак младих на високо школовање у европске универзитетске центре; обнављане су и подизане цркве и манастири; осно-

вана прва штампарија, а Јоакиму Вујићу поверено отварање позоришта; довођени су лекари и инжењери из иностранства; изграђивани путеви, ушоравана села и регулисани сливови река; радило се на стварању законика; посвећивано је све више пажње напредовању заната и трговине, итд. Колико је Србија до тог времена била заостала показује занимљив детаљ у вези са доласком Барона Хердера. Овај минералог требало је да утврди рудно богатство земље и могућности експлоатације јер су, по Кунибертовом писању, Срби само „по старом предању знали да Србија обилује рудама“! (443). Осим ових промена широког замаха, приступало се и регулисању неких, наизглед, мање важних детаља из свакодневног живота, али управо те реформе нису пролазиле без отпора и сукоба, све док се не би увидела њихова корист. Неки од донесених закона, из наше данашње перспективе, уистину делују необично по свом садржају, али они су својевремено изазивали буру негодовања код обичног света. Такви су на пример, закон о забрани хватања и једења рибе у летње месеце (да би се спречила тровања и честе смрти); затим забрана посебног начина чешљања женске косе у неким деловима Србије.⁶ Наиме, до тада, жене су носиле такве фризуре да су морале целе да се обрну да би главу окренуле, а како је намештање тих пунђи изискивало много времена, оне су се ретко чешљале и због тога брзо ћелавиле и добијале кожне болести на глави за које Куниберт, као лекар, каже да се „не може рећи да ли су биле ружније или опасније“. Једва се некако, после тога, смирила побуна не само жена, већ и њихових мужева и очева (466, 467).⁷ Гунђање народа изазвала је и Милошева забрана играња карата и, уопште, коцкарских игара, у чију развратност је био уверен (480); а посебне тешкоће изазвао је закон о забрани ношења оружја на јавним местима, као и пуцање на свадбама и осталим светковинама. Овај закон изазвао је гомилу напада на Милоша, са образложењем да он намерава да потпуно разоружа народ. Куниберт вели да су ти напади били глупи и бесмислени јер је, с једне стране, Милош боље него ма ко други знао „да би Србин пре пристао да га удаве него што би уступио своје оружје“, а, с друге стране, јер се није увиђала његова намера да тиме само обезбеди мир и сигурност грађана, а не и да одузме оружје становништву (481, 482). Увођење пореских реформи, као и тешкоће у вези с наплатом пореза представљали су нова искушења и проблеме. За наше разматрање посебну занимљивост представља Кунибертово саопштење у вези с једном добром, али нажалост неуспелом, замисли да се оперезују шљивици и тиме отклони велика мана српског народа. Будући да је земља обилувала шљивама, прављена је јефтина и свима приступачна ракија, коју су Срби, укључујући и жене и децу у колевци, „пили као воду“, како нас Куниберт извештава! Намера је била да се опорезивањем шљивика утиче на смањење навике пијанчења која је била „узела тако страшне размере да је не само Кнез, већ сви разумнији људи па и сами Кнежеви противници наваљивали, да се нађе средство како би се злоупотреба и претеривање у пићу предупредили“ (486). Па ипак, и поред свих проблема, очиглед-

⁶ У питању је тзв. "тарпош" врста оглавлја и фризуре који, једанпут направљен, ретко се скидао а коса чешљала.

⁷ Слична ситуација догодила се и током Првог устанка, кад су се Азањци побунили на Карађорђеву наредбу да сви мушкарци ошишају дуге перчине које су до тада носили. Ова наредба је имала сасвим практичног смисла: током борби Турци су, захваљујући перчинима, лако хватали Србе за главу. Пошто су Азањци одбили послушност, Карађорђе их је све постројио на стрељање. У последњем тренутку један војник завапи да се опамете јер ће главу изгубити зарад перчина, те се сви, невољно, покорише. Ова анегдота веома речито говори о дубини укореваних навика, макар колико биле нефункционалне и без нарочитог значаја. И Карађорђе и Милош често су се носили са оваквим отпорима и с муком спроводили корисне промене.

но напредовање земље могло се пратити и према стању државних финансија које су сваке године имале замашне вишкове (483 и даље). Иако је кнез Милош понекад волео да државну касу сматра и својом, непобитна је чињеница да је, након његовог одласка 1839. године, иза њега у државној каси остала повећа сума новца која је Србији обезбеђивала финансијску сигурност и независност.

Посебну причу у Кунибертовим успоменама представљају његова запажања о утицају досељених угарских Срба и емиграната из Русије на живот у Србији. Убрзо после обнародовања Хатишерифа, много Срба из Угарске пожурило је у стару постојбину, уверени да су јој потребни образовани људи. То је била истина, али Куниберт истиче да је углавном оскудно образовање, али сујетно и надмено понашање преко-савских Срба убрзо изазвало отпор домородаца не само према тим људима већ и према свим оним установама образованости које је требало да собом представљају. „Сматрали су се позваним да просвећују Србију, али убрзо се показаше лакомислени, те навукоше неповерење и омразу“, записао је Куниберт (277). Настојали су да „преваспитају“ своје сународнике Србијанце да живе по „европски“ - да се картају, часте, излазе у кафане, итд. Они који су прихватили новине, наскоро се почеше стидети простоте својих сународника; други, још увек дубоко укорени у патријархалне обрасце живота, нису могли ни брзо, ни лако, али ни без отпора да усвоје „европске“ манире понашања. Болну тачку за Србију представљао је и долазак старешина и емиграната избеглих у Русију после слома Првог устанка. Не водећи рачуна о протоку времена и о променама које су се догодиле, они су очекивали да нађу Србију и себе у њој као пре 25 и више година. Махом незадовољни што нису могли да поврате своје раније статусе и утицај, нису уважавали нове, заслужне људе и новонастале односе. Исељеници су донели претерано дивљење и лоше схваћене идеје о Русији, која за њих представљаше идеал. Није било ничег лепог ни доброг у Србији ако није било „по руски“. Ова русоманија, најзад, домороцима даде рђаву слику и о самим Русима, приметио је Куниберт (279). Најозбиљнија последица обостраног утицаја прекосавских Срба и емиграната, међутим, био је све присутнији захтев да се у Србији, по угледу на европска царства, успостави домаће племство, да се доделе титуле а дотадашњи турски спахилуци поделе као феуди будућој српској аристократији (320, 321, и даље). Куниберт истиче да је кнез Милош исувише добро знао да његови сународници неће пристати да служе српским спахијама, када су се једанпут отарасили турских, па је одбацио ове захтеве излажући се гневу многих угледних Срба који су прижељкивали увођење домаћег племства.⁸ Десило се, у ствари, то да је кнез Милош, међу првима у Европи, укинуо феудализам и све грађане Србије прогласио једнаким! Одлуку о томе је, на његов предлог, донела Срењевска скупштина 1835. године, а као званичан датум укидања сваког облика феудализма у Србији узима се Ђурђевдан исте године, када је, уместо дотадашњег данка, први пут сакупљен јединствен порез од шест талира годишње. Тим чином Србија је почела да ступа у ред грађанских држава.⁹ Веома је

⁸ Кнез Милош је дуго избегавао сукоб са људима који су се залагали за увођење српског феудализма, иако је био одлучио да то не допусти. Међу најистакнутијим присталицама тог покрета, који су се надали племићкој титули и спахилуку, био је и Вук Караџић, који се касније правдао да му је кнез Милош као "у шали" рекао да ће постати "тршићи спаија". Вук је не само гајио наду да ће постати спахија већ је годинама активно радио на томе почев од 1820. године па надаље. О томе нпр. код Р. Љушића *Вук о српској револуцији*, Београд - Г. Милановац, 1990, 177 - 185, али и другде.

⁹ Радош Љушић истиче да се на укидању феудализма постепено радило од 1831. до 1835. године. Трећим хатишерифом из 1833. извршена је смена: турски феудализам замењен је српским полуфеудализмом,

значајна ова његова одлука била за тадашње и потоње економско и друштвено устројство Србије, али му је она натоварила на врат нову гомилу незадовољника и непријатеља којима, на жалост, његова владавина никада није оскудевала. Додајмо да Радош Љушић истиче да је велика Милошева заслуга била што је феудализам, а посебно турски, у Србији укинут поступно, тихо и без икаквих потреса.¹⁰

Кад већ помињемо бројне непријатеље и буне¹¹ с којима се кнез Милош носио током своје владавине, није на одмет рећи како је Куниберт, у основним цртама, видео став Срба према власти. Ова његова кратка, али вредна запажања односе се на питање менталитета српског народа. Тако, на једном месту он бележи: „По природи поштен и потпуно хладнокрван, Србин је врло послушан према онима који њиме управљају, докле год се с њим добро поступа; али ако ко помисли да га заплаши или да га претњом принуди на попуштање, онда се он лако отима и противставља најодлучнију упорност. Историја оба српска устанка то потпуно потврђује“ (433). На другом месту, пак, поводом сукоба Милоша са братом Јевремом и Томом Вучићем-Перишићем и одбијања ове двојице да се са Милошем измире, Куниберт коментарише: „Срби су послушни, покорни и разложни кад знају да су криви, али бујни и неукротиви ако се догнају до краја. За време свог дугог пребивања у Србији ја сам често имао прилике да видим страшне примере овог народног обележја“ (597).

За крај смо оставили Кунибертово разматрање неких последица које је имало доношење првог српског тзв. Сретењског устава из 1835. године. Писање устава било је поверено Милошевом дугогодишњем првом секретару, чувеном покретачу „Сербских Новина“, Србину из Угарске, Димитрију Давидовићу. На овом месту ми нећемо коментарисати значај и одредбе тог устава, али ћемо се закратко осврнути на његову занимљиву судбину: на притисак Аустрије и Русије, којима није одговарала уставна и независна Србија, био је укинут пре него што је имао прилике да потпуно заживи. Куниберт том проблему посвећује посебну пажњу и објашњава разлоге европских сила да се изврши притисак на Србију да суспендује свој устав. По њему, Аустрији није одговарала независна Србија јер је то било противно њеним погледима на очекивани слом Турског царства и његову деобу, јер се Аустрија надала да ће добити покровитељство над добрим делом европске Турске на Балкану, укључујући и саму Србију. Други битан разлог аустријског незадовољства био је одјек који је доношење устава имало међу бројним Србима на њеној територији, који су са одушевљењем поздравили ново стање у Србији. Трећи разлог била је опасност да слободна и уставна Србија постане стожер окупљања словенских народа на Балкану и у самој Аустроугарској. Стога је Аустрија била упутила формални захтев Русији и Турској да се овај устав укине. Русија је, пак, једва дочекала прилику коју јој је пружио Аустрија да Србији стави до знања да неће трпети да се у Србији уводе новине без њеног пристанка. По-

који је потом укинут на поменутој Сретењској скупштини 1835. године. Р а д о ш Љ у ш и ћ , *Тумачење српске револуције*, Београд, 1992, 110 - 112.

¹⁰ Р а д о ш Љ у ш и ћ , *Вук о српској револуцији*, 177, али и другде.

¹¹ Слободан Јовановић веома добро уочава да нису само Милошева унутрашња управа и самовоља биле једини разлог честим бунама, како се то дуго сматрало. У доброј мери, по мишљењу С.Јовановића, разлог бунама био је и анархистички, непослушан и непокоран карактер српског народа, огрубео под турском влашћу и у устанцима, са много хајдучке крви у себи, спреман да се на најмање незадовољство лати оружја и побуни. Такав народ није се могао сам од себе, без икаквог отпора, приволети на ред и стегу једне уређене државе. Зато је, при стварању државне власти, Милош имао да издржи борбу и са властитим народом, истиче С . Ј о в а н о в и ћ , *Из историје и књижевности*, Београд, 1991, 48.

лажући право на искључиво старатељство над Србијом, бојала се да је овај устав дело француске дипломатије. Најзанимљивије од свега је то што сама Турска није имала ништа против уставности у Србији, будући да је одавно изгубила право да се меша у унутрашње послове Кнежевине, али је на крају попустила захтевима Аустрије и Русије и извршила притисак на Милоша да се Сретењски устав укине (427 - 430).

Након овог подсећања на судбину првог српског устава, осврнућемо се на неке последице које је, ипак, макар и краткотрајно, оставио на понашање људи. Пре свега, дошло је до стварања и јачања бирократије, неопходне за спровођење модерне и централизоване власти. Али, понесени овом новином, до тада полуписмени чиновници затражише нова звања, титуле и униформе. Тако се кнез поче називати Светлост, државни саветници - њихова „превасходства“, председник Савета и министри - „висока превасходства“, а писари - „столоначелници“! „Сви се носаху са много надутости да би одговарали својим титулама“, записао је Куниберт (416). Страст за униформама посебно је дошла до изражаја. Просто, народно одело својих војника Кнез је заменио руском униформом. Чиновници су такође усвојили ношење униформи кестењасте боје, с кадифеним љубичастим испускама, с црвеним порубом и ширитом од срме. Сви су носили калпаке и сабље. У грађанској хијерархији поделише се чиновници који су имали свој пандан у војничким чиновима. Ускоро, како Куниберт са очигледним жаљењем констатује, у Србији настаде компликована хијерархија звања, без правог смисла и значаја, која је само уносила забуне, а задовољавала многе сујетнике по Србији. Па ни на томе се није стало. Чиновници убрзо пожелеше да се окруже војском нижих, потчињених чиновника за којима земља уопште није имала потребе, а министрима беху додељене телесне гарде пред кућама (418 - 420). Видећи у свему томе арчење народног блага, Куниберт се питао да ли је могућно да се од свих људи, који су се дичили патриотизмом, није нашао ни један да Кнезу да бољи савет како да се паре потрошене „за ове керефеке искористе за установе које би Србији стварно добро дошле“ (421). Седнице Савета нису изгледале ништа боље. Постало је смешно чути како саветници расправљају о неким новим проблемима, које им је увођење устава донело, а о којима нису имали довољно ни знања ни разумевања. Да не би изгледало да за цабје једу државни хлеб, они су чинили различите замерке, држали несувисле говоре, падали у ватру и међусобно се вређали. Ускоро се седнице преокренуше у своју супротност и каламбур, те Куниберт, описујући све ово, закључује: „Па ипак су сви ти људи били најпросвећеније личности у Србији, и докле је год државна управа чувала своје просте облике које је завео Милош на почетку своје владавине, они су падали у очи са своје здраве памети и са своје одлучности која је изазивала дивљење у многих туђинаца који су тада долазили у Србију. Сад, међутим, под установама које су премашале њихову памет и образовање могли су изазвати само подсмех“ (422).

Најватреније присталице ових новачења били су, по Куниберту, Срби из Угарске, иначе најбројнији међу чиновницима због своје писмености.¹² С тим у вези, занимљива је и парадоксална прича „о европском оделу“. Промена у униформама и све раширеније ношење европског одела, било је зазорно обичном Србину који је од Турака примио нетрпељивост, подсмех и уверење о накарадности и непристојности таквог одевања. Срби, који, као потчињена раја, нису смели да носе лепа и упадљива одела,

¹² Србијанци су их називали "Швабови". Разноразних примедби на њихов рачун, оправданих и неоправданих, Милош је морао да се наслуша током своје владавине.

са завишћу су гледали на турско одело које је за њих било појам лепог, укусног, богатог и угледног. У својој жудњи за лепим облачењем, Срби су раније од Турака куповали берате по којима им је било дозвољено да се носе по турски. Докопавши се слободе, једва су чекали да се наочиглед ранијих господара слободно шепуре у турском, а не европском оделу, па су тешка срца прихватили ово друго које беху научени да до тада презиру! (417). Много забуна и чудноватих резултата произвео је устав и у свакодневном понашању. И опет Куниберт о томе каже: „Кад су овако рђаво разумевали Устав први и најважнији државни чиновници, онда се лако може појмити како је у том погледу било с народом, који је био прост и потпуно необразован, у народу који ни у најпросвећенијим државама не долази готово никад до својих права с умереношћу и обазривошћу“ (423). За обичног човека важно је било следеће: да плаћа што мањи порез, да му имовина буде ујамчена и да је заштићен од кињења претпостављених. Али, погрешно разумевајући и рђаво тумачећи нека права и обавезе проистекле из устава, убрзо се на све стране, као изговор, могло чути: сви смо сада равни и једнаки! Ово је, с једне стране, произвело праву навалу којекаквих жалби и парницења (за које Куниберт каже да представљају праву страст код Срба), подмићивање чиновника и њихову немоћ да законе спроведу како треба. С друге стране, како Срби ни иначе нису много волели рад, схвативши да им устав сада, наводно, даје права да се понашају како хоће, у великом броју напустише посао и нагрнуше у механе. „Завладао је дух беспосличења, немара, неумерености, скитарања и других порока“ како нас, резигнирано, обавештава Куниберт (425,426,427).

Ипак се мора рећи да је Куниберт престрого судио о самом уставу и његовим последицама. Сви поменути и многи други слични поступци били су део промена које су, без обзира на све, значиле европеизацију Србије. Изгледа као да је Куниберт жалио за временом када су установе у Србији биле засноване на неким традиционалним облицима друштвеног живота. Али, временом, последица тога била је све већа самовоља владара, а, с друге стране, партикуларизам виђенијих људи који су део власти хтели да самостално и без надзора спроводе у својим нахијама. Србији је био потребан устав да би се све сложенији односи у држави могли законски регулисати. Она га је и направила, најбоље што је умела у датим околностима. Није, дакле, ствар само у уставу, коме се сигурно могу ставити многе замерке. Реч је, у суштини, о нечем другом: грандиозни подухват превођења Србије од бедне провинције Отоманског царства у ред цивилизованих, независних и уређених европских држава преузела је на своја плећа једна генерација, и засновала темеље те промене за само тридесетак година! Колико је велики корак направљен у тој једној генерацији у Србији, од очева до синова, парадигматично одсликавају њени владари: неписмен, у много чему на турске паше налик, Милош и његов свестрано образовани, углађени и на европске принчеве налик син Михаило.

* * *

Огроман је значај и размера промена које су се у Србији догодиле током прве владавине кнеза Милоша. Аутономна и, премда не сасвим, ослобођена, Србија је грабила путем ка цивилизацији, прескачући у неколико година читава десетлећа. Чини се скоро извесним да ни самим њеним тадашњим становницима није био сасвим јасан до-

мет и значај онога што им се дешавало. И поред тога, међутим, српски народ је итекако био свестан добробити и користи које је имао и које су се, одједном, просто сручиле на њега заједно са толико дуго очекиваном и жељеном слободом. Несумњива дугогодишња приврженост обичног народа кнезу Милошу није била само пуки одраз послушности владару већ и знак захвалности за сав уложени напор да се поставе основе благостања и напретка. Сељак и ратник преображен у државника, неписмен и необразован као и народ којим је владао, Милош је одлично знао и осећао, премда не и лишен заблуда и грешака, којим правцем треба повести Србију. Бартоломео Куниберт један је од оних који својим успоменама сведочи о овом изузетно значајном и занимљивом човеку, о том важном периоду српске историје, као и о амбиваленцији емоција и ситуација које је Србима донела слобода. Напуштајући Србију 1839. године, остајући лојалан Милошу као и увек, Куниберт је своје успомене завршио следећим речима: „Србија му је дужник за своју независност, за све напретке на путу уљуђивања као и на угледу који је почела да задобија и да ужива у Европи, а да је нашао више искрености а мање себичности у својих пријатеља и службеника, мање жучности страначких људи, он би несумњиво довео ову малу земљу на такав ступањ развитака и напретка да би јој се могло завидети“ (712).

Dragana ANTONIJEVIĆ

BARTOLOMEO KUNIBERT: MEMORIES OF SERBIA FROM THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

During the first half of the nineteenth century, many foreigners came to Serbia and spend some time, attracted by changes after the Uprising in the European part of Turkey. They left many memoirs, travelers' tales and some other notes about Serbia, as valuable documents about the people and situation in Serbia in the first half of the nineteenth century. One of those personalities was the Italian, Bartolomeo Kunibert, personal doctor of Prince Miloš. Kunibert stayed in Serbia for a long time, learnt the language well and he was able to witness many exciting happenings during the first reign of Prince Miloš. Together with his master he left Serbia for good in 1839. He went back to his native Italy and wrote a huge work about the history of Serbian Uprisings and about the reign of Miloš Obrenović, leaving many significant observations about the customs, habits, mentality and life of the Serbs in that period.